

5 (II) 2015

Eesti sõjaajaloo aastaraamat

ESTONIAN YEARBOOK OF MILITARY HISTORY

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

*Great War in Eastern Europe –
Different Experience, Different Memories*

Eesti Sõjamuuseum
Tallinna Ülikooli Kirjastus
Viimsi–Tallinn 2015

Eesti
Sõjamuuseum
KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

Eesti sõjaajaloo aastaraamat 5 (11) 2015

I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused

Estonian Yearbook of Military History 5 (11) 2015

Great War in Eastern Europe – Different Experience, Different Memories

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu eelkäija on Eesti Sõjamuuseumi –

Kindral Laidoneri Muuseumi aastaraamat (ilmus 2001–2007, ISSN 1406-7625)

Kolleegium: dr Karsten Brüggemann, dr Ago Pajur, dr Oula Silvennoinen,

dr Seppo Zetterberg, dr Tõnu Tannberg

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu artiklid on eelretsenseeritud

Kaanel: I maailmasõja ajal vangilangenud Austria ohvitser vaguni aknal.

Aleksander Funki (1884–1940) foto (EFA.231.0-58375). Tartust pärit Aleksander Funk

teenis I maailmasõjas keisrinna Aleksandra Fjodorovna Tsarskoje Selo

väli-sanitarrongi nr 143 fotograafina.

Peatoimetaja: Toomas Hiio

Toimetaja: Sandra Niinepuu

Tõlked inglise ja saksa keelest: Sandra Niinepuu ja Toomas Hiio

Resümeeide tõlge: Alias Tõlkeagentuur OÜ

Keeletoimetaja: Kristel Ress (Päevakera tekstibüroo)

Autoriõigus: Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum,

Tallinna Ülikooli Kirjastus ja autorid, 2015

ISSN 2228-0669

Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum

Mõisa tee 1

74001 Viimsi, Harjumaa

www.esm.ee

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Narva mnt 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Pakett

Sisukord

Saateks (*Toomas Hiio*) 5

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

Igor Kopõtin

Esimese maailmasõja algus Eestis. Võim ja ühiskond..... 11

Beginning of the First World War in Estonia.

Government and Society 42

Tamara Scheer

Austria-Ungari okupatsioonivõim Vene-Poolas

I maailmasõja ajal (1915–1918) 44

Austro-Hungarian Occupation of Russian Poland

(the Kingdom of Poland) during the First World War (1915–1918)..... 74

Christoph Mick

Poola-Ukraina kodusõda Ida-Galiitsias: ajalugu ja mälestamine..... 76

The Polish-Ukrainian Civil War in East Galicia:

History and Remembrance 95

Klāvs Zariņš

Das Land Ober Ost. Saksa okupatsioonipoliitika Kuramaal

I maailmasõja ajal (1915–1917) 96

Das Land Ober Ost. German occupation policies

in the Courland district during World War I (1915–1917) 118

Eberhard Demm

Vabastamine propaganda abil. Juozas Gabrys

ja Leedu iseseisvusliikumine 1911–1918 119

Liberation through propaganda. Juozas Gabrys

and the Lithuanian independence movement 1911–1918..... 139

Mart Kuldkepp

<i>Pastorisierung</i> ja propaganda 1915. Plaanid eesti sõjavangide poliitiliseks mõjutamiseks Saksamaal	141
<i>Pastorisierung and propaganda in 1915. Plans to politically influence Estonian prisoners-of-war in Germany</i>	162

Leho Lõhmus

I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas. Ordenid ja nende kandmine	164
<i>World War I decorations worn by Estonian men. Orders and the way they were worn</i>	183

PIKEMAD KÄSITLUSED

Peeter Kaasik

Rahvuslikud üksused Punaarmee koosseisus ja välisriikide üksused NSV Liidu territooriumil Teise maailmasõja ajal.....	187
<i>National military units in the Red Army and the units of foreign nations formed in the USSR during World War II</i>	250

ARVUSTUSED

Mälestusi Eesti rahvusväeosade sünnist ja käekäigust (<i>Ülle Kraft</i>)	257
Põhjalik koguteos Rootsi võidust (<i>Kaarel Vanamõlder</i>)	264
Kolm raamatut eestlastest Punaarmees (<i>Art Johanson</i>)	267
Autorid.....	270

Das Land Ober Ost

Saksa okupatsioonipoliitika Kuramaal I maailmasõja ajal (1915–1917)

Klāvs Zariņš

1915. aasta suvel okupeeris Saksa armee suurema osa Kuramaast. Augustis moodustati seal Saksa sõjaväevalitsus, mille eesmärk oli kehtestada täieliku kontrolli režiim kogu Kuramaa ja selle elanike üle. Prioriteet oli Saksa sõjavägi, mille vajadused olid tähtsamad kui elanike huvid. Artiklis uuritakse sõjaväevalitsuse okupatsioonipoliitikat, keskendudes selle majanduslikele, sotsiaalsetele ja kultuurilistele aspektidele.

Sissejuhatus

Pärast Vene armee nurjunud lahinguoperatsioone Ida-Preisimaal ja Leedus jõudsid Saksa üksused 1915. aasta kevadel tänapäeva Läti aladele. Sügiseks kontrollis Saksa sõjavägi kogu Kuramaad ja rinne stabiliseerus. Rindejoon moodustas poolringi ümber Riia ja kulges edasi piki Daugava jõge kuni tänapäeva Läti-Leedu piirini, jätkudes Leedu territooriumil. Rindejoon püsis muutumatuna kuni 1917. aasta septembrini, mil Saksa sõjavägi okupeeris Riia, muutes sellega tunduvalt piirkonna sõjalis-poliitilist olukorda.

Juba Saksamaa kevadpealetungi ajal 1915. aastal seati Kirde-Euroopas okupeeritud aladel järk-järgult sisse Saksa sõjaväevalitsus, et korraldada taristut ja tagada julgeolek Lauensteini armeegrupi (*Armeeabteilung Lauenstein*)¹ tagalapiirkonnas. Okupeeritud alade ja nende majanduslike

¹ Armeegrupp Otto von Lauenstein asutati 1915. aasta aprillis ning selle eesmärk oli kiire pealetung Põhja-Leedus ja Kuramaal. Pärast Liepāja vallutamist täiendati armeegrupi lisajõududega ja see nimetati ümber Neemeni armeeks. Detsembris nimetati see veel kord ümber, nüüd 8. armeeks.

ressursside efektiivsema ärakasutamise vajadus tingis aga aja jooksul järjest suurema ja komplekssema haldusaparaadi loomise. Selleks reorganiseeris idarinde staabiülem Erich Ludendorff okupeeritud Kirde-Euroopa kuueks eraldi halduspiirkonnaks, need olid Kuramaa, Kaunas, Vilnius, Suwałki, Grodno ja Białystok. 1915. aasta novembris ühendati need kõigi Saksa idarinde relvajõudude ülemjuhatajale alluvaks territooriumiks (*Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten – Ober Ost*). Kuni 1917. aastani koosnes Ober Ost kolmest suuremast haldusüksusest: Kuramaast,² Leedust ja Białystok-Grodnost.

Vallutatud aladel kehtestati sõjaväeline okupatsioonirežiim, mis püsis Saksamaa kapituleerumiseni 1918. aasta novembris. Sõjaväevõimu prioriteet oli rahuldada nii Saksa sõjaväe kui ka Saksa tsiviilelanike vajadused. Selleks mobiliseeriti okupeeritud alade ulatuslikud majanduslikud ressursid, jättes kohalikele elanikele ainult hädapäraseks toimetulekuks tarviliku.

Ei Saksa okupatsioon Läti territooriumil I maailmasõja ajal ega ka Ober Ost pole ei Läti ega ülejäänud maailma ajaloolastele erilist huvi pakunud. I maailmasõja ajalugu Lätis on peaaegu alati analüüsitud põgenike liikumise, tööstuse evakueerimise või Läti küttide kontekstis.³ Enamik uurijaid on Saksa okupatsiooni vaadelnud ainult väga üldiselt, laskumata sügavama analüüsini. Kõige rohkem on teema uurimisse panustanud Läti eksiilajaloolased pärast II maailmasõda.⁴ Nõukogude ajast on selle teema kõige silmapaistvam uurija Valdis Bērziņš, kes hoolimata sovetlikule aja-

² Kuramaa halduspiirkond (*Verwaltungsgebiet Kurland*) moodustati endise Kuramaa kubermangu baasil, mis koosnes tänapäeva Läti kahest ajaloolisest piirkonnast: Kurzemest ja Zemgalest. Siin ja edaspidi kasutatakse nimetust *Kuramaa* mõlema ühise nimetusena.

³ 20. *gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, ed. V. Bērziņš (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000), 60; Tatjana Barteļe, Vitālijs Šalda, *Latviešu bēgļi Krievijā 1915–1922* (Daugavpils: Saule, 2007); Uldis Ģermanis, *Oberst Vāciētis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*, Acta Universitatis Stockholmiensis 20 (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974); Valdis Bērziņš, *Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija* (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995); Arnolds Spekke, *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņciņas Eiropas krustceļos* (Rīga: Jumava, 2003), 290; etc.

⁴ Arnolds Aizsilnieks, *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945: rādītāji* (Stockholm: Daugava, 1976), 42–83; Edgars Andersons, *Latvijas Vēsture 1914–1920* (Stockholm: Daugava, 1967), 157–169; Ādolfs Šilde, *Latvijas vēsture 1914–1940: valsts tapšana un suverēnā valsts* (Stockholm: Daugava, 1976), 229–241.

lookirjutusele iseloomulikest liialdustest ja ettenähtud ideoloogilise liini järgimisest näitas objektiivselt sõjaväevalitsuse peamisi jooni.⁵

Vähesel määral uuriti Saksa okupatsiooni Kirde-Euroopas I maailmasõja ajal ka 1960.–1970. aastate Saksamaal. Tähelepanu pöörati valitsemismudelile Saksa idapoliitika (*Ostpolitik*) kontekstis. Huvi selle teema vastu sai alguse nn Fritz Fischeri diskussioonist,⁶ mis algatas arutelu Saksamaa süüst sõja põhjustamisel. Selle aja ajaloolastest väärrib märkimist Karl-Heinz Janßen, kes analüüsis oma artiklites Saksamaa poliitikat Kuramaal ja sõjaväevalitsuse juhi Alfred von Goßleri rolli.⁷

Kõige tuntum Ober Osti uurinud ajaloolane on Vejas Gabriel Liulevicius, kes analüüsib Ober Osti asutamist ja selle sõjaväelisi haldusstruktuure.⁸ Ta juhib õigesti tähelepanu Ober Osti sisevastuoludele, mis põhjustasid sõjaväevõimu süsteemi järkjärgulise kokkuvarisemise sõja käigus. Samuti analüüsib ta Ober Osti kohalikele elanikele suunatud nn

⁵ Valdis Bērziņš, *Latvija Pirmā pasaules kara laikā* (Rīga: Zinātne, 1987).

⁶ Saksa k *Fischer-Kontroverse* – Saksa ajaloolase Fritz Fischeri (1908–1999) töödest alguse saanud ning peamiselt 1960. ja 1970. aastatel peetud avalik arutelu I maailmasõja puhkemise põhjuste ja tagajärgede üle. Kui Lääne-Saksa põhivoolu ajalookäsitlus väitis seni, et Saksamaa ei vastuta I maailmasõja puhkemise eest, et sõja puhkemise ja keiser Wilhelmi aegse välispoliitika vahel puudub otsene seos, et sõjaaegse ekspansionismi eest vastutab maaväe ülemjuhatus (OHL), mis sõja käigus tsiiviilvalitsuse otsuste langetamiselt järk-järgult kõrvale tõrjus, ning et Saksamaa eesmärkide vahel I maailmasõjas ja Hitleri eluruumpoliitika vahel puudub järjepidevus, siis Fischer näitas, et Saksamaa eesmärk I maailmasõjas oli algusest peale hegemoonia Euroopas ja maailmavõimuks saamine ning Hitler jätkas seda poliitikat. (*Toim.*)

⁷ Karl-Heinz Janßen, „Die Baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches,“ – *Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918*, hrsg. im Auftrage der Baltischen historischen Kommission von Jürgen von Hehn, Hans von Rimscha, Hellmuth Weiss (Marburg: J. G. Herder Institut, 1971), 217–254; Karl-Heinz Janßen, „Alfred von Goßler und die deutsche Verwaltung im Baltikum 1915/1918,“ *Historische Zeitschrift* 207, H. 1 (1968): 42–52.

⁸ Vejas Gabriel Liulevicius, *War land on the Eastern front: Culture, National identity and German occupation in World War I*, Studies in the social and cultural history of modern warfare 9 (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Vejas Gabriel Liulevicius, „German military occupation and Culture on the Eastern front in World War I,“ – *The Germans and the East*, Central European studies, ed. by Charles W. Ingrao and Franz A. J. Szabo (West Lafayette: Purdue University Press, 2008); Vejas Gabriel Liulevicius, „Von „Ober Ost“ nach „Ostland“? – *Die vergessene Front – der Osten 1914/15: Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*, hrsg. von Gerhard Paul Gross, Zeitalter der Weltkriege I (Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh, 2006), 295–312.

Saksa keiser Wilhelm II visiidil Jelgavas 1916. aastal. Läti sõjamuuseum

kultuuripoliitikat ja rõhutab, et Saksa sõdurite kogemus sõjaaegses Ida-Euroopas kujundas Saksa ühiskonna püsiva mulje nn idaaladest. See mõjutas II maailmasõja ajal Saksa poliitikat kogu piirkonnas (seda vaadet jagab Joachim Tauber, kes on võrrelnud Saksa sõdurite kogemusi idarindel I ja II maailmasõjas).⁹

Üldkokkuvõttes tuleb tõdeda, et alles viimastel aastatel on Ober Ost ja teised okupatsioonirežiimid Euroopas I maailmasõja ajal ajaloolaste seas suuremat huvi äratanud. Palju küsimusi on endiselt vastamata ja ees

⁹ Joachim Tauber, „View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars,“ – *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*, On the boundary of two worlds: identity, freedom, and moral imagination in the Baltics 30, ed. by Martyn Housden and David J. Smith (Amsterdam: Rodopi, 2011), 211–238.

on hulk tööd, et jõuda laiema arusaamiseni nendest okupatsioonidest. Ober Ost ja eriti selle osad kujutavad endast kompleksset probleemi, mida tuleb uurida, et jõuda uue tervikliku narratiivini Euroopa ajaloost I maailmasõja ajal.

Ober Ost ja sõjaväevalitsuse moodustamine Kuramaal

Olukorras, kus kogu Saksa majandus oli allutatud armee ja sõja vajaduste rahuldamisele, nõudis suurte alade vallutamine idarinde põhjaosas haldussüsteemi loomist, mis võimaldanuks nende alade majandusliku potentsiaali parimal viisil ära kasutada. Küsimus Saksamaa eesmärkidest Kirde-Euroopas nagu ka okupeeritud alade valitsemise viisist ja nende tulevases võimalikust annekteerimisest Saksamaa koosseisu kerkis juba pärast idarinde esimesi suuremaid pealetunge. Seisukohti oli väga erinevaid. Saksa ühiskonnas, võimuladvikus ja sõjaväes on võimalik eristada kolme väga erinevat arvamust selle kohta, mida okupeeritud aladega teha.

Ühe seisukoha järgi tulnuks vallutatud Kirde-Euroopa alad muuta omalaadseks tsiviilvalitsusega puhvertsooniks. Sellel tsoonil tulnuks kanda kogu sõja raskus, nii sõjaline kui ka majanduslik, kuid see poleks halduslikult Saksamaa osa. Selle vaate kõige tuntum pooldaja Saksa kantsler Theobald von Bethmann-Hollweg pakkus niisuguse lahenduse välja juba 1914. aastal.¹⁰ Ta oli skeptiline arvuka saksa vähemusega Baltikumi alade (Kuramaa, Liivimaa, Eestimaa) Venemaast eraldamise vajaduse suhtes, sest pidas seda liiga ohtlikuks.

Otsus okupeeritud Baltikumi administreerimise ja võimaliku Saksamaaga liitmise kohta sõltus paljudest etnilistest, sõjalistest ja sisepoliitilistest teguritest. Kirjavahetuses Suure Kindralstaabi (*Großer Generalstab*) ülema Erich von Falkenhayniga märkis Bethmann-Hollweg, et on

¹⁰ Sigmar Stopinski, *Das Baltikum im Patt der Mächte: zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*, Nordeuropäische Studien 11 (Berlin: A. Spitz, 1997), 20–21.

Saksa sõjaväelased kohalikega Kuramaal 1916. aastal. Läti sõjamuuseum

Baltikumi annekteerimise vastu. Peale selle, et lätlased ja eestlased olid tema arvates oma saksavastaste meeleolude tõttu potentsiaalselt ohtlikud, muutsid olukorra keeruliseks ka baltisakslased, kes tahtnuks säilitada oma privileege, mida nad olid Vene impeeriumi koosseisus kaua nautinud. Annekteerimise korral oleks Läänemere sadamad muutunud ohtlikuks probleemiks. Kui Venemaa oleks jäetud ilma väljapääsust Läänemerele, põhjustanuks see pikemas plaanis uusi konflikte ja pingeid. Kantsleri arvates olnuks kohasem anda Balti provintsid Venemaale tagasi.¹¹

Teist vaadet Balti provintside saatusele esindasid enne sõda Saksa-
maale välja rännanud baltisakslased ja hulk avaliku elu tegelasi, kes aktiivselt propageerisid territooriumi annekteerimise vajadust. 1914.

¹¹ Abba Strazhas, „The land Ober Ost and Its place in Germany’s Ostpolitik, 1915–1918,“ – *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, ed. by V. Stanley Vardys and Romuald J. Misiunas (University Park, London: Pennsylvania State University Press, 1978), 43–62.

aasta sügisel ja 1915. aasta kevadel muutusid need rühmad üha hääleka- maks ning esitasid avalikke üleskutseid liita leedulaste, lätlaste ja eestlas- tega asustatud alad Saksamaaga.¹²

Saksa valitsust survestati Baltikumi annekteerimise küsimuses tuge- valt. Kõige nähtavam organisatsioon oli 1915. aastal Berliinis asutatud Balti Usaldusnõukogu (*Der Baltische Vertrauensrat*), kes tegi aktiivset lobitööd baltisaksa huvide kaitseks ja üritas veenda valitsust Baltikumi, sh Kuramaa annekteerimise vajaduses.¹³ Ka hulk Saksa põllumeeste ja töösturite organisatsioone kutsus Saksa valitsust üles Balti provintse „Saksamaa kaitse eesmärgil“ annekteerima. 1915. aasta juunis saadeti valitsusele 1341 professori allkirjastatud petitsioon palvega „annektee- rida Saksamaale Balti ruum Palangast Narvani[---].“¹⁴ Samal ajal avaldati Saksa ajakirjanduses rohkesti artikleid ja brošüüre „iidsete saksa alade kohta“, mis kirjeldasid Kuramaa ja Leedu „vabastamiseni“ viinud Saksa- maa võite.¹⁵

Kolmandat vaadet, mis ühtlasi domineeris diskussiooni nende maade üle, esindas idarinde ülemjuhatus, kes *de facto* kontrollis Vene impee- riumi lääneosa. Vajaduse säilitada sõjaline kontroll Läti ja Leedu alade üle tõi esile ja seda rõhutas korduvalt Ludendorff, kes isiklikus kirja- vahetuses väitis, et „igas Reichi nurgas valitseb soov hoida Kuramaad ja Leedut [---]; me peame saama alad Neemenist põhjas, sest need on meie tee Petrogradini, mida me vajame järgmises sõjas.“¹⁶ Vastupidiselt Saksa kantslerile soovis Ludendorff jätta okupeeritud alad sõjaväevalitsuse alla.

¹² Annemarie Sammartino, *The impossible border: Germany and the east* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2010), 31; Fritz Fischer, „Kontinuität des Irrtums: Zum Problem der deut- schen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg,“ *Historische Zeitschrift* 191, H. 1 (1960), 87–88.

¹³ Šilde, *Latvijas vēsture*, 230.

¹⁴ Andersons, *Latvijas vesture*, 155.

¹⁵ Fritz Hartmann, *Ob-Ost. Friedliche Kriegsfahrt eines Zeitungsmannes* (Hannover: Gebrüder Jänecke, 1917); Silvo Broedrich, *Das neue Ostland* (Charlottenburg: Ostlandverlag, 1915); Piet Reyher, *Baltische Not* (Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1915); Carl Meißner, *Das schöne Kurland: ein deutsches Land* (München: R. Piper & Co., 1917); Paul Rohrbach, *Das Baltenbuch: die baltischen Provinzen und ihre deutsche Kultur* (Dachau: Verlag Blumtritt, 1916); Paul Mich- aelis, *Kurland und Litauen in Deutscher Hand* (Berlin-Steglitz: Fritz Würtz Verlag, 1917), etc.

¹⁶ Egmont Zachlin, „Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe,“ *Historische Zeit- schrift* 211, H. 2 (1970), 349–350.

Ta ei tahtnud Baltikumis tsiviilvalitsuse alla loovutamist, nii nagu seda tehti Poolas ja Belgias. Oluliseks teguriks olid siinkohal tema isiklikud ambitsioonid. 1915. aasta augustis kirjutas ta välisministeeriumi riigisekretärile Arthur Zimmermannile: „nüüd, kus ma olen Poolast ilma jätud, pean asutama uue kuningriigi Leedus ja Kuramaal.“¹⁷ Ludendorff tahtis kehtestada Baltikumis tugeva sõjaväevõimu, mis oleks olnud tema enda täieliku kontrolli all.

Ober Ost oli suuresti idarinde ülemjuhataja Paul von Hindenburgi ja Ludendorffi isiklike ambitsioonide vili. Viimane organiseeris ka valitsemiskorralduse. Ta tahtis okupeeritud ala üle sisse seada täieliku, teraviliku ja vaidlustamatu sõjalise kontrolli, mis välistanuks tsiviilvalitsuse kehtestamise lähemas tulevikus. Vejas Gabriel Liulevicius on märkinud, et „riik nimega Ober Ost esindas sõjalist utopiat, kus sõjavägi, vallates võimumonopoli, sai valitsemist korraldada vastavalt oma põhimõtetele.“¹⁸

Kuramaa sõjaväevalitsus eesotsas endise maanõuniku ja reservmajori Alfred von Goßleriga astus ametisse 1915. aasta augustis.¹⁹ Goßleri eesmärk oli alal hoida sõjaväelist okupatsioonisüsteemi, mille alused oli välja töötanud Ludendorff ise. Uskudes, et lätlaste igasugused poliitilised püüded on tähtsusetud, neil pole kultuuri ja nad on „oportunistid, kes liituvad igahüega, kes lubab neile paremaid elutingimusi“, alustas Goßler valitsemist ja oma „täieliku kontrolli“ visiooni elluviimist.²⁰

Ober Osti maakonnaülemateks nimetati ainult kõige usaldusväärsemaid inimesi, kes toetasid sõjaväevalitsuse ideed – inimesi, kes olid veendunud vajaduses „saksastada idaalad“. Goßler uskus Kuramaa germaani juurtesse ja vajadusse liita see ala Saksamaaga. Ta uskus ka, et lätlased pole võimelised valitsema oma iseseisvat riiki ega teostama mingit poliitikat: läti kultuuri pole olemas ja nähtus, mida võib kultuuriks pidada, on saksa päritolu. Kuigi Goßler märkis, et lätlased on väga intelligent- sed, püüdlevald hariduse poole ja on suurepäraseid põllumehed, tuleb nad

¹⁷ Janßen, „Die Baltische Okkupationspolitik“, 222.

¹⁸ Liulevicius, „German military occupation and culture on the Eastern Front in World War I“, 201.

¹⁹ LVVA 6407.1.9, 7.

²⁰ I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, Oktober 1915, HStAS 130 a Bü 1157, 25.

assimileerida: „Kui iga lätlast sundida koolis saksa keelt õppima, ei lähe kaua aega, kuni maa on täielikult saksastunud.“²¹

Ober Osti põhjaosa – Kuramaa – keskuseks sai Kuramaa kubermangu pealinn Jelgava (Miiitavi) juba kaks nädalat pärast seda, kui Saksa sõjavägi oli linna augusti esimestel päevadel vallutanud. Sõjaväevalitsuse asutusi moodustada oli keeruline, sest linnadest ja valdadest lahkunud Vene ametnikud olid evakueerinud või hävitanud Kuramaa senist haldust puudutavaid dokumente, maksumaksjate nimekirju, maakatastri jne. Need dokumendid tuli uuesti tekitada.

Ka Kuramaale jäänud elanikud tuli kokku lugeda. 1915. aasta septembris korraldatud rahvaloendusega ilmnnes ehmatav tõsiasi: Kuramaalt oli lahkunud üle 500 000 inimese ja järelejäänud 245 000st oli lätlasi ainult 164 000 (suuruselt teine rahvusrühm olid sakslased 28 000 inimesega).^{22, 23} Järgnevatel aastatel raskendas see asjaolu sõjaväevalitsuse plaani – rakendada kohalike elanike tööjõud Saksamaa sõjaliste jõupingutuste teenistusse – elluviimist, sest enamik noori väeteenistusealisi mehi oli 1915. aasta kevadel Kuramaalt lahkunud.

Oma võimu pikaajalise konsolideerimise eesmärgil oli Goßler veendunud vajaduses kaasata okupatsioonivõimu valitsemisasutustesse ka kohalikke, ta pidas silmas Kuramaa sakslasi.²⁴ Sakslased säilitasid oma privilegeeritud staatuse. Neid määrati kohtunikeks, linna-, maakonna- ja vallaülemateks, kellel oli vahetu võim inimeste üle ning kes tihti paistisid silma põhjendamatute karistuste määramise ja julmusega.²⁵ Lätlastel, poolakatel, venelastel, leedulastel ja teistel oli maa valitsemises teisejärguline osa. Goßler oli seisukohal, et kui panna kohalikke sakslasi juhtivatele ametikohtadele, annavad nad sõjaväevalitsusele kindlust ja elanikud hak-

²¹ Janßen, „Alfred von Goßler und die deutsche Verwaltung im Baltikum,“ 47.

²² I Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, 10.

²³ Loetelus puuduvad juudid, sest Saksa vägede lähenemisel kevadel 1915 olid Vene sõjaväevõimud nad deporteerinud. Juute peeti Saksa spioonideks ja neid süüdistati Vene vägede ebaedus. Kuramaale jäi ainult umbes 8000 juuti.

²⁴ Janßen, „Alfred von Goßler und die deutsche Verwaltung im Baltikum,“ 45.

²⁵ Abba Strazhas, *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: der Fall Ober Ost 1915–1917*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München: Reihe Geschichte 61 (Wiesbaden: Harrassowitz, 1993), 45.

Saksa sõjaväelased Kuramaal 1916. aastal. Läti sõjamuuseum

kavad seda aktsepteerima kui enda oma.²⁶ Tegelikult andis see vastupidise efekti: paljud lätlased hakkasid uut sõjaväevalitsust seostama sagedasti ajalooliseks vaenlaseks peetud „saksa parunitega“ ning keeldusid seda tunnustamast.

1916. aasta augustis idarinde kindralstaabi ülemaks nimetatud Max Hoffmann hoiatas Goßlerit korduvalt ohtude eest, mida toob kaasa põliselanikel valitsemises osalemise mittelubamine ja nende täielik kõrvalejätmine poliitika kujundamisest.²⁷ Goßler seda vaadet ei jaganud. Ta rõhutas, et kogu saksavastane element lahkus Kuramaalt 1915. aasta kevadel ja varasuvel ning neid, kes Kuramaale jäid, tuleb pidada saksasõbralikeks. Tema arvates moodustasid neist enamuse läti põllumehed, kes olid sakslaste suhtes heatahtlikult meelestatud – nende roll 1905. aasta revolutsioonis oli alati olnud ülevõimendatud ja nad osalesid selles vastu tahtmist.²⁸

²⁶ *Kurland unter Deutscher Verwaltung: Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8.10.1915* (Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1915), 7.

²⁷ Liulevicius, *War land on the Eastern front*, 178–179.

²⁸ *Kurland unter Deutscher Verwaltung*, 11.

Tuleb märkida, et Kuramaa lätlased võtsid uued Saksa võimud vastu ilma tõsisema vastasseisuta. Välise vastupanu puudumisest hoolimata oli aga nende meelestatus okupatsioonivõimu suhtes negatiivne. Juba 1915. aastal Kuramaal tegutsema hakanud Saksa sandarmeeria agendid teatasid, et enamikus maakondades on hoiak sakslaste suhtes negatiivne: inimesed ootavad Vene vägede naasmist ja teadlikult levitatakse kuulujutte, et see juhtub juba väga varsti. Osa elanikest on neutraalselt meelestatud ja neid huvitab ainult „oma igapäevase leiva teenimine.“²⁹ Kuramaa sõjaväevalitsuse kvartaliaruannetes elanike meeleolusid analüüsides kirjutab Goßler, et „entusiasmiga“ võtsid Saksa üksusi vastu ainult kohalikud sakslased. Lätlased tunnevad endiselt sümpaatiat Venemaa vastu, kuid põhiosa neist on olemasoleva olukorraga leppinud (frustratsiooni põhjustavad üksnes rekvireerimised ja toiduratsioonide vähendamine nagu ka sõjaväeüksuste kohalolek, mis oli põhjustanud kokkupõrkeid Kuramaa põhjapoolsetes maakondades Põhja-Kuldīgas, Ventspilsis ja Talsis).³⁰

Sõjaväevalitsuse olemus

Kuramaa sõjaväelist okupatsiooni analüüsides võib eristada hulga iseloomulikke jooni. Esiteks püüdis sõjaväevalitsus kehtestada täieliku kontrolli režiimi kogu territooriumi ja selle elanike üle, kehtestades ulatuslikud liikumiskiirangud ning määrates igale inimesele isikukoodi. Igaüks pidi saama uue Ober Osti passi sõrmejäljega, ilma milleta oli tal keelatud kodust lahkuda.³¹ Kuni 1916. aasta septembrini anti pass kõigile vähemalt 10-aastastele Kuramaa elanikele (Ober Osti passi väljavõtmisest hoidumist võis karistada kuni 10 aastaga sunnitöölaagris või kuni 30 000 Saksa marga suuruse trahviga).³²

²⁹ LVVA 6419.1.21, 5–6, 16; A. Strādnieksi päevik Saksa okupatsiooni ajast Kuramaal 1915–1917, 30. detsember 1915, LKM 2-42139/795-DK.

³⁰ IV Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, Juli 1916, 21; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland. April 1917, 40–41, HStAS, E 130 a Bü 1157.

³¹ LVVA 6418.1.8, 96v.

³² LVVA 6418.1.8, 96, 166, 222v.

Kuramaa sõjaväevalitsus investeeris märkimisväärseid ressursse täieliku kontrolli süsteemi säilitamiseks, millele tsiviilelanikud olid allutatud. Üks süsteemi elemente olid ranged liikumispiirangud: kui keegi tahtis ületada valla, mõisa, linna või maakonna piiri, vajas ta selleks erilist liikumisluba (koos Ober Osti passiga). Piirangutega üritas võim reguleerida ja kontrollida kõiki liikumisviise: nii transporti, esmatarbekaupade, tööjõu ja sõjaväe liikumist kui ka kaubandust. Et hoida korda, tagada liikumispiirangute järgimine ja lämmatada iga vastupanukatse, rakendas sõjaväevõim suuri politsei- ja sandarmeeriaüksusi, sest kartis rahutusi toidu puuduse all rängalt kannatava rahva seas.

Tuleb märkida, et üks suuremaid probleeme sõjaväevalitsuse ja sandarmeeriaüksuste jaoks olid põgenenud Vene sõjavangid, kes moodustasid metsades relvastatud rühmitusi ja keda abistasid kohalikud. Sõjavangid ründasid Saksa ladusid, raudteid ja politseiüksusi, põletasid vilja ja haldushooneid. Abba Strazhas on kirjutanud, et Vene sõjavangide rünnakuid Leedus ja Kuramaal 1915. ja 1916. aastal võib pidada partisaanivõitluseks.³³ Saksa okupatsioonivõimu ning selle rekvireerimiste ja piirangutega rahulolematud maaelanikud aitasid vastutasuks toidu eest tihti sõjavange varjata. Mõned läksid isegi ise metsa ja liitusid „partisanisalkadega“. Karistus sellise grupiga liitumise eest oli karm: surm või pikad aastad sunnitöölaagris (näiteks 1917. aastal mõisteti Jelgavas kolmele inimesele põgenenud Vene sõjavangide varjamise eest 15 aastat sunnitööd).³⁴ 1916. aasta jaanuarist kuni 1917. aasta septembrini registreeriti 52 „bandede“ rünnakut Saksa ametnike vastu. Relvastatud kokkupõrked politsei ja sandarmeeriaga sagesid. Ainuüksi 1917. aasta suvel registreeriti 11 kokkupõrget korrakaitsejõudude ja Vene sõjavangide vahel. 11 nende gruppide liiget tabati ning nad kõik mõisteti mahalaskmisele ja hukati.³⁵

³³ Strazhas, „Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg,“ 13–26.

³⁴ Immo Broedrich, *Die Organisation der deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*, Abhandlungen des Instituts für Politik, ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht an der Universität Leipzig 46 (Leipzig: Robert Noske, 1936), 47; Teade karistuse määramisest viiele tsiviilisikule vene sõjavangide varjamise eest, 1.03.1917, LKM 2-1610/120-DK.

³⁵ VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland, April 1917, 7; VII Verwaltungsbericht der Militärverwaltung Kurland, Oktober 1917, 8. HStAS, E 130 a Bü 1157.

Sõjaväelise okupatsioonipoliitika teine iseloomulik aspekt oli majanduslike ressursside täielik ekspuuteerimine. Kohalike elanike huvid olid teisejärgulised. Prioriteet oli Saksa sõjavägi ja okupatsioonivalitsuse teenistuses olevad sakslased. Karmi täieliku kontrolli poliitika tegi võimalikuks kogu maa, tootmis- ja tööjõuresursside ulatusliku mobiliseerimise. Peaaegu kogu Kuramaa halduspiirkonna toodang (puit, teravili, tööstustoodang, toiduained jm) eksporditi Saksamaale või anti sõjaväele, jättes elanikele ainult minimaalse.³⁶

Kõigi kättesaadavate ressursside täielik mobiliseerimine oli isegi pärast sõjategevuse lõppu meetod, millega sõjaväevalitsus hoidis okupeeritud alasid oma kontrolli all. Liulevicius rõhutab, et selle eesmärgi saavutamiseks rakendasid Saksa okupatsioonijõud kolmetasemelist poliitikat. Okupeeritud alade üle tuli esmalt kehtestada tugev sõjaline kontroll. Täieliku kontrolli mudel tegi seejärel võimalikuks maa ja selle majanduslike ressursside täieliku ärakasutamise. Selline „sõjaväelise valitsemise“ mudel koos eduka majanduspoliitikaga pidi kohalikele elanikele jätma mulje, et režiim tagab neile head elutingimused ja peab seega kehtima jääma ka pärast sõda.³⁷ Sama poliitikat võib näha Kuramaa sõjaväevalitsuse puhul. Kui režiim võimaldab häid elutingimusi, võtavad lätlased selle lõpuks omaks nagu enda oma.

Kuid sõjaväevalitsuse pingutusi stabiliseerida majandust ja investeerida kodanike heaolusse ei saanud edu. Sõjavägi jäi ikkagi prioriteediks ja sõja edasi kestes muutusid inimeste elutingimused järjest hullemaks. Juba 1915.–1916. aasta talvel seisis Kuramaa elanikud silmitsi suure toidupuudusega. 1917. aasta alguses tekkis üleüldine toiduainete puudus. Linnaelanikud lahkusid kodudest, et maal taludes toitu kerjata.³⁸

³⁶ II Verwaltungsbericht der Deutschen Verwaltung für Kurland, Januar 1916, 13; VI Verwaltungsbericht der Militärverwaltung für Kurland, April 1917, 33. HStAS, 130 a Bü 1157; Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918* (Berlin: Ernst Siegrfried Mittler und Sohn, 1919), 156.

³⁷ Liulevicius, *War land on the Eastern Front*, 54; John Hiden, *The Baltic states and Weimar Ostpolitik* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2002), 3–4.

³⁸ A. Strādnieksi päevik Saksa okupatsiooni ajast Kuramaal 1915–1917, 21. aprill 1917, LKM 2-42139/795-DK.

Et elanike eest mingilgi määral hoolitseda, rakendas okupatsiooni-režiim sotsiaalhoolekandepoliitikat: avati vaestemaju ja supikööke ning võimaldati tasuta arstiabi, maksualandusi ja teisi toetusi.³⁹ Eritähelepanu pöörati tervishoiule ja sanitaaroludele: nii linnaelamuid, talusid, mõisaid kui ka koole kontrolliti regulaarselt.⁴⁰ Peamiselt tehti seda majanduslikest huvidest lähtuvalt (tööjõupuuduse tõttu) ja soovist kaitsta sõjaväelasi nakkushaiguste (sarlakid, tüüfus, düsenteeria, koolera ja isegi leepira) eest. Üldplaanis oli sotsiaalpoliitika peamiselt reaktiivset laadi ja tõukus vajadusest kaitsta majanduslikke huve.

Sõjaväevalitsus investeeris hulga ressursse tervishoidu ja üldiste sanitaaringimuste parandamisse Kuramaal, võideldes sellega omaenda poliitika tulemustega, milleks oli kuritegevuse kiire kasv, vaesus, nakkushaiguste levimine ja üldine sotsiaalsete olude halvenemine. Sõja otseseks tagajärjeks olnud karmid olud kujundasid Saksa sõdurite sõjakogemuse idarindel ja määrasid nende mulje Ida-Euroopast veel paljudeks aastateks. „Ida mõttemaastikku“ iseloomustas sakslaste jaoks „mõõtmatu avarus ning tühjus, räpasus, korratus, oht, *Unordnung* ja huvitavad, aga primitiivsed inimesed“.⁴¹ Selline vaade mõjutas otsuseid Ober Osti valitsemise kõige kõrgemal tasandil ning tugevdas arusaama vajadusest kohalikke harida ja saksastada.

Kolmas joon, mis iseloomustas Ober Osti sõjaväevalitsust Kuramaal, oli arvamus, et kohalikud elanikud on võimetud millegagi omal käel hakkama saama ning nad tuleb „tsiviliseerida“, tuues neile saksa kultuuri ja luues nii „sobivad poliitilised tingimused“ sakslaste jaoks. Üks vahend selle saavutamiseks oli kultuur ja haridus, mis pidi kohalikke ajapikku saksa kultuurile lähendama. Ludendorff seadis „kultuuritöö“ (*Kulturarbeit*) esmatähtsaks. Ta pidas vajalikuks vast vallutatud Euroopa alad

³⁹ Liepāja linnavalitsuse aruanne vaeste elanike abistamisest, jaanuar 1916 – aprill 1917, LKM 2-47952/869-DK.

⁴⁰ *Kurzemes vācu valdes noteikumu lapa* (Kuramaa Saksa administratsiooni määrused), nr 2 (1916), 9; nr 4 (1916), 20.

⁴¹ Theodore R. Weeks, „Vilnius in World War I, 1914–1920,“ – *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa, 1914–1921*, Nordost-Archiv, neue Folge 17/2008, hrsg. von Joachim Tauber (Lüneburg: Nordost-Institut, 2009), 49.

aktiivselt koloniseerida, muuta need osaks „saksa kultuuriruumist“ ja luua niiviisi pinnas võimalikuks Saksamaa-poolseks anneksiooniks.

Oma mälestustes kirjutab Ludendorff, kuidas ta Kaunasesse saabus (seal oli Ober Osti halduskeskus) läks vaatama Neemeni jõge ja jõeäärset. Seal sündis tema otsus „jätkata kultuuritööd, mida sakslased on neil aladel teinud sadu aastaid“, sest Ober Osti rahvused – lätlased, leedulased, poolakad ja valgevenelased – pole ise võimelised looma „tõelist kultuuri.“⁴² See „kultuurimissioon“ lähtus Saksa sõjaväeliselt eliidilt, kes pidas ennast ülemaks ja sõnastas endale ülesanded, mis ulatusid kaugemale okupeeritud maa lihtsast haldamisest.

Soovitud eesmärkide saavutamiseks kasutas sõjaväevalitsus mitmesuguseid vahendeid. Üks peamisi oli ajakirjandus. Pärast Kuramaa okupeerimist keelati peaaegu kogu seal enne sõda ilmunud perioodika. Ainsaid ajalehti andis välja sõjaväevalitsus ja nende peamine eesmärk oli „levitada ja tugevdada head muljet Saksamaast.“⁴³ Ajalehed ei teavitanud elanikke mitte ainult sõjaväevalitsuse välja antud keeldudest ja käskudest, vaid ka uusimatest teadussaavutustest, Saksa kultuurist, Saksamaa sõjalisest edust nii lääne- kui ka idarindel ja ränkadest elutingimustest Venemaal.

Teine meetod avalikkuse manipuleerimiseks oli ürituste korraldamine. Kuramaa sõjaväevalitsus koos Ober Osti peakorteriga Kaunases kutsus Kuramaale Saksa näitetruppe ja muusikuid. Korraldati kuulsate Saksa kunstnike näitusi ja erilisi „isamaalisi õhtuid“, kus inimesed said kuulata Saksa luulet ja loenguid kuulsatest Saksa kirjanikest.⁴⁴

Kõige tähtsam saksastamise tööriist oli koolisüsteem. 1915. aasta detsembris andis Goßler välja korralduse „Juhtnõõrid Kuramaa koolide uuendamiseks“, milles sätestati koolide tegevuse kõik aspektid. Õppeprotsessi peamine eesmärk oli õpetada noortele õiget mõtteviisi ja lugupidamist vanemate inimeste vastu ning sisendada „imetlust sakslaste ja

⁴² Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen*, 138.

⁴³ *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno* (Presseabteilung Ober Ost: Stuttgart und Berlin, im Buchhandel bei der Deutschen Verlags-Anstalt, 1917), 136.

⁴⁴ LVVA 5434.3.12, 3, 4, 13, 14, 17, 23, 26, 28, 30.

*Saksa valvepost
Tukumsis Kuramaal
1915. aastal.
Läti sõjamuuseum*

nende sõjalise võimsuse“ suhtes.⁴⁵ Õppetöö pidi toimuma „saksa vaimus“ rõhuga saksa kultuuril, ajalool ja saavutustel. Keskne roll oli saksa keelel.

Goßler analüüsis põhjalikult tsaaririigi venestuspoliitika nurjumise põhjusi, et vältida samu vigu. Sõjaväevõimud ei tahtnud leppida sellega, et lätlaste uus põlvkond jätkab enda seostamist Venemaa ja vene kultuuriga. Vene keel keelati ja sõjaväevõim alustas ka Venemaa sümbolite kõrvaldamist. Üks tähelepanuväärsemaid sündmusi leidis aset 1915. aasta lõpus, kui Goßler käskis kõigil õpetajatel ja koolijuhatajatel jõuluvaheajal (et õpilased ei märkaks) klassiruumi kontrollida ja eemaldada kõik

⁴⁵ LVVA 6406.1.28, 11.

„soovimatu“⁴⁶: venekeelsed õppematerjalid, samuti venekeelsete kirjadega postkaardid, fotod ja teised esemed. Goßler juhtis tähelepanu asjaolule, et fotod ja muud objektid, mis kujutavad Vene tsaari Nikolai II ja tema perekonda, tuleb eemaldada „erilise ettevaatusega“, et mitte õpilasi ärritada.⁴⁷

Eriline roll pidi olema ajalookursusel. Goßler rõhutas, et kõik koolid peaksid keskenduma Preisimaa ajaloole ja eriti keskajale. Ajalugu peaks õpetama „armastust isamaa vastu“ (eranditult kõik õpilased pidid õppima ka keiser Wilhelm II elulugu).⁴⁸ Ajaloo õpetamise tegi keerulisemaks aga asjaolu, et õpetajatel oli keelatud lasta õpilastel „arutleda mineviku, oleviku ja tuleviku sõjaliste ja poliitiliste küsimuste üle“. Paljusid õpetajaid trahviti või nad vallandati selle reegli rikkumise pärast.⁴⁹ Vallandatud õpetajad asendati Saksa ohvitseridega.

Sõjaväevalitsuse „kultuuritöö“ poliitika tähtis ja huvitav osa oli suunatud Saksamaa elanikele. Üks selle põhieesmärke oli luua mulje majanduslikust ja kultuurilisest öitsengust, mis oli Kuramaal järgnenud sellele, kui Vene väed lahkudes enda järel kõik hävitasid. Võtmetähtsusega oli „põlise saksa“ Kuramaa idee propageerimine, et omapärasel moel legitimeerida Saksamaa sõjaline kohalolek Baltikumis. Ajalehed said valmiskirjutatud artikleid ja voldikuid piirkonna ajaloo ja tänapäeva kohta, mille eesmärk oli mõjutada avalikku arvamust Saksamaal. Kuramaad külastavatele Saksa ajakirjanikele korraldati hoolikalt planeeritud ekskursionsioone. Pärast sõda kirjutas Goßler oma mälestustes, et ta ei mäleta nädalatki, mil Kuramaad poleks külastanud mõni Saksa ajakirjanik või kõrge ametnik (isegi Wilhelm II käis korduvalt Jelgavas, et „moraali tõsta“).⁵⁰

Üks suurimaid Kuramaa tutvustamise projekte Saksamaal oli 1917. aastal Välissakslaste Muuseumi ja Instituudi (*Museum und Institut zur*

⁴⁶ Ober Ostis tähistati jõulupühi 24. detsembril, st Gregoriuse kalendri järgi. Nende tähistamine Juliuse kalendri järgi (Gregoriuse kalendri järgi 6. jaanuaril), mis kehtis Venemaal ja seega ka Kuramaal kuni Saksa okupatsioonini, oli keelatud.

⁴⁷ LVVA 6406.1.28., 33; LVVA 6410.1.1, 27.

⁴⁸ Ibid, 16; Harry Stossun, „Geschichte des deutschen Schulwesens in Litauen,“ *Annaberger Annalen = Annaberger lapelis: Jahrbuch über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* 9 (2001), 40.

⁴⁹ Liulevicius, *War land on the Eastern Front*, 126.

⁵⁰ Ibid., 117.

Kunde des Auslandsdeutschtums) ning sõjaväevalitsuse koostöös korraldatud rändnäitus. Paljudes Saksamaa linnades eksponeeritud näitus koosnes hoolikalt valitud eksponaatidest, mis olid kogutud Kuramaa elanikelt ja muuseumidest.⁵¹ Näituse eesmärk oli näidata Saksamaa juhtivat rolli piirkonna arengus läbi ajaloo. 1917. aasta poliitilist konteksti arvestades olid näituse autorid (eelkõige baltisaksa ajaloolane August Seraphim, kes oli sõjaväevalitsuse teenistuses Jelgavas) veendunud vajaduses kaasata ka kohalikke elanikke. Seda tehti minimaalselt, näidates „pärismaalastelt“ pärinevat etnograafilist materjali. Samas esindas „ajaloolist“ saksa kultuuri Kuramaal elava rikka ja haritud sakslase korter.⁵² Kuigi rändnäitus ei olnud Jelgava ja Kaunase sõjaväevalitsuse otseste korralduste tulemus, on see siiski värvikas näide Saksa propagandast ja pildist „idaalade“ kohta sõja ajal.

Kokkuvõte

Juba alates 1915. aasta kevadsuvest oli Kuramaa sõjaväevalitsuse poliitika suunatud okupeeritud alade majandusliku potentsiaali kõige tõhusamale ärakasutamisele. See tähendas maa ja selle ressursside täielikku eksploateerimist, mille tagajärjeks oli ettenägematu sotsiaalne katastroof. Saksa sõjavägi oli prioriteet ning selle huvid ja vajadused kohalike elanike huvidest tähtsamad. Karm täieliku kontrolli poliitika, sh kogu liikumise reguleerimine, võimaldas mobiliseerida kõik olemasolevad ressursid, mida nähti efektiivse viisina tagamaks, et Baltikum jääb Saksa kontrolli alla ka pärast sõja lõppu.

Võib öelda, et sõjaväevalitsus Jelgavas oli moodustatud suuresti rahvuslikul alusel. Esimene tingimus ametikoha saamiseks okupatsioonivalitsuses oli saksa rahvus (kõrgemad ametikohad olid reserveeritud

⁵¹ LVVA 6406.1.214, 1–2; LVVA 6409.1.56, 3.

⁵² Edvarda Šmite, „Rīgas pilsētas mākslas muzeja tapšana un muzeja darbības pirmais posms Vilhelma Neimaņa (1849–1919) vadībā.“ – *Latvijas mākslas vēstures epizodes 18. gs. beigās – 20. gs. sākums*, Muzeja raksti 3, ed. E. Šmite (Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2011), 147–150.

riigisakslastele (*Reichsdeutsche*) või sõjaväelastele). Kohalikud rahvused – lätlased, leedulased, poolakad, juudid jt – jäeti valitsemisest täielikult kõrvale.

Sõjaväevalitsuse oluline tegevusvaldkond oli kultuur. Osaliselt iseloomustas seda hoiak, et sakslased olid Baltikumis juhtiv kultuuriline element. „Kultuuritöö“ oli prioriteet ja seda võib okupatsiooni esimesel kahel aastal tähele panna peaaegu kõigis igapäevaelu aspektides.

Ober Osti poliitika okupeeritud alade ja nende elanike suhtes hakkas muutuma 1917. aasta lõpus ja 1918. aasta alguses, mil toimus nihe arusaamas, kuidas säilitada Saksamaa kontroll piirkonnas pärast sõja lõppu. Üks sõjaväevalitsuse peamisi eesmärke oli lätlaste lojaalsuse kindlustamine režiimile nende eluolu parandamise teel, ent see jäi saavutamata, põhjuseks valitsemisotsuste ja raskete sõjamajanduslike olude kombinatsioon.

Inglise keelest tõlkinud Sandra Niinepuu

Bibliograafia

Arhiivid

Stuttgardi Peariigiarhiiv = Hauptstaatsarchiv Stuttgart (HStAS)

E 130a Staatsministerium

Läti Riiklik Ajalooarhiiv = Latvijas Valsts Vestures Arhivs (LVVA)

5434 Kara ministrijas Kara muzejs
 6406 Kurzemes vācu pārvalde
 6407 Jelgavas militārā apriņķa valde
 6410 Bauskas militārā apriņķa valde (Bauska)
 6418 Baltijas militārā pārvalde
 6419 Rīgas pilsētas Galvenā policijas pārvalde

Läti Sõjamuuseum = Latvijas Kara muzejs (LKM)

2-1610/120-DK
 2-42139/795-DK
 2-47952/869-DK

Ajakirjandus

Kurzemes Vācu Valdes Noteikumu Lapa, 2, 4 (1916).

Kirjandus

20. gadsimta Latvijas vēsture, I: *Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918*, ed. V. Bērziņš. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.

Aizsilnieks, Arnolds. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945: rādītāji*. Stockholm: Daugava, 1976.

Andersons, Edgars. *Latvijas Vēsture 1914–1920*. Stockholm: Daugava, 1967.

Bartele, Tatjana, Šalda, Vitālijs. *Latviešu bēgļi Krievijā 1915–1922*. Daugavpils: Saule, 2007.

Bērziņš, Valdis. *Latviešu strēlnieki: Drāma un traģēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1995.

Bērziņš, Valdis. *Latvija Pirmā pasaules kara laikā*. Rīga: Zinātne, 1987.

Broedrich, Immo. *Die Organisation der deutschen Hoheitsverwaltung in Kurland während des Weltkrieges und ihre Rechtsgrundlagen*, Abhandlungen des Instituts für Politik, ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht an der Universität Leipzig 46. Leipzig: Robert Noske, 1936.

Broedrich, Silvo. *Das neue Ostland*. Charlottenburg: Ostlandverlag, 1915.

Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno. Presseabteilung Ober Ost: Stuttgart und Berlin, im Buchhandel bei der Deutschen Verlags-Anstalt, 1917.

Fischer, Fritz. „Kontinuität des Irrtums: Zum Problem der deutschen Kriegszielpolitik im Ersten Weltkrieg,“ *Historische Zeitschrift* 191, H. 1 (1960): 87–88.

Ģermanis, Uldis. *Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution*, Acta Universitatis Stockholmiensis 20. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1974.

Hartmann, Fritz. *Ob-Ost. Friedliche Kriegsfahrt eines Zeitungsmannes*. Hannover: Gebrüder Jänecke, 1917.

Hiden, John. *The Baltic States and Weimar Ostpolitik* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2002).

Janßen, Karl-Heinz. „Alfred von Goßler und die deutsche Verwaltung im Baltikum 1915/1918,“ *Historische Zeitschrift* 207, H. 1 (1968): 42–52.

Janßen, Karl-Heinz. „Die Baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reiches.“ – *Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge*

- zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918, hrsg. im Auftrag der Baltischen historischen Kommission von Jürgen von Hehn, Hans von Rimscha, Hellmuth Weiss, 217–254. Marburg: J. G. Herder Institut, 1971.
- Kurland unter Deutscher Verwaltung: Vortrag des Verwaltungschefs anlässlich der Anwesenheit des Herrn Landwirtschaftsministers in Mitau am 8.10.1915.* Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1915.
- Liulevicius, Vejas Gabriel. „German military occupation and culture on the Eastern Front in World War I,“ – *The Germans and the East*, Central European studies, ed. by Charles W. Ingrao and Franz A. J. Szabo, 201–208. West Lafayette: Purdue University Press, 2008.
- Liulevicius, Vejas Gabriel. *War land on the Eastern front: Culture, national identity and German occupation in World War I*, Studies in the social and cultural history of modern warfare 9. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Liulevicius, Vejas Gabriel. Von „Ober Ost“ nach „Ostland“? – *Die vergessene Front – der Osten 1914/15: Ereignis, Wirkung, Nachwirkung*, hrsg. von Gerhard Paul Gross, Zeitalter der Weltkriege 1, 295–312. Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh, 2006.
- Ludendorff, Erich. *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Berlin: Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1919.
- Meißner, Carl. *Das schöne Kurland: ein deutsches Land*. München: R. Piper & Co., 1917.
- Michaelis, Paul. *Kurland und Litauen in Deutscher Hand*. Berlin-Steglitz: Fritz Würtz Verlag, 1917.
- Reyher, Piet, *Baltische Not*. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, 1915.
- Rohrbach, Paul. *Das Baltenbuch: die baltischen Provinzen und ihre deutsche Kultur*. Dachau: Verlag Blumtritt, 1916.
- Sammartino, Annemarie. *The impossible border: Germany and the east, 1914–1922*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2010.
- Spekke, Arnolds. *Latvijas vēsture: Latvju tautas likteņcīņas Eiropas krustceļos*. Rīga: Jumava, 2003.
- Stopinski, Sigmar. *Das Baltikum im Patt der Mächte: zur Entstehung Estlands, Lettlands und Litauens im Gefolge des Ersten Weltkriegs*, Nordeuropäische Studien 11. Berlin: A. Spitz, 1997.

- Stossun, Harry. „Geschichte des deutschen Schulwesens in Litauen,“ *Annaberger Annalen = Annabergo lapelis: Jahrbuch über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* 9 (2001).
- Strazhas, Abba. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: der Fall Ober Ost 1915–1917*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München: Reihe Geschichte 61. Wiesbaden: Harrassowitz, 1993.
- Strazhas, Abba. „The land Ober Ost and its place in Germany’s Ostpolitik, 1915–1918.“ – *The Baltic States in Peace and War, 1917–1945*, ed. by V. Stanley Vardys and Romuald J. Misiunas, 43–62. University Park, London: Pennsylvania State University Press, 1978.
- Šilde, Ādolf. *Latvijas vēsture 1914–1940: valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stockholm: Daugava, 1976.
- Šmite, Edvarda. „Rīgas pilsētas mākslas muzeja tapšana un muzeja darbības pirmais posms Vilhelma Neimaņa (1849–1919) vadībā.“ – *Latvijas mākslas vēstures epizodes 18. gs. beigās – 20. gs. sākums*, Muzeja raksti 3, ed. E. Šmite, 131–153. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2011.
- Zachlin, Egmont. „Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe,“ *Historische Zeitschrift* 211, H. 2 (1970): 316–353.
- Tauber, Joachim. „View from the Top: German Soldiers and Lithuania in the Two World Wars.“ – *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*, On the boundary of two worlds: identity, freedom, and moral imagination in the Baltics 30, ed. by Martyn Housden and David J. Smith, 211–238. Amsterdam: Rodopi, 2011.
- Weeks, Theodore R. „Vilnius in World War I, 1914–1920.“ – *Über den Weltkrieg hinaus: Kriegserfahrungen in Ostmitteleuropa, 1914–1921*, Nordost-Archiv, neue Folge 17/2008, hrsg. von Joachim Tauber, 34–57. Lüneburg: Nordost-Institut, 2009.

Das Land Ober Ost

German occupation policies in the Courland district during World War I (1915–1917)

Klāvs Zariņš

The policies of the military administration of Courland, starting from the very beginnings in spring and summer 1915, were directed towards the most efficient use of the economic potential of the occupied lands. This resulted in the complete exploitation of the land and its resources, which led to an unforeseen social disaster. Harsh policies of total control, including regulations on movement of any kind, made it possible to mobilize all the resources available, which was seen as an effective way to guarantee the existence of a German controlled Baltic territory after the war. However, one of the main aims of the military administration – ensuring the loyalty of the Latvian population toward the regime by increasing their well-being – was not achieved due to a combination of both policy and the strains of war on the economy of Germany. The German army remained a priority and its needs were above the interests and needs of the population of the occupied territory.

An important part of the policy of the military administration was culture. This was partly characterized by the perception that Germans were the leading cultural element in the Baltic territories. “Culture work” was a priority and this can be seen in almost every aspect of everyday life in Courland during the first two years of the occupation. Ober Ost policies toward the occupied lands and its people started to change in late 1917 to early 1918, when a shift in opinion, about how to preserve German power in the region after the war, occurred.